

Людмила Ю. Посохова, *На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII - на початку XIX ст., Charków 2011, ss. 399.*

W kontekście dziejów szkolnictwa, czy szerzej, kultury epoki wczesnonowożytnej, termin „kolegium” jest głęboko zakorzeniony i dość jednoznacznie kojarzy się z katolickim, zwłaszcza jezuickim zakładem naukowym. Lektura recenzowanej pracy przekonuje, że jezuicki wzorzec kolegium okazał się atrakcyjny i żywotny nie tylko w kręgu katolickim, ale stał się w pewnym sensie uniwersalnym, międzykulturowym i międzywyznaniowym modelem oświatowym, atrakcyjnym także dla chrześcijaństwa wschodniego. Przyjmowany był oczywiście nie na zasadzie prostej recepcji, ale z uwzględnieniem kulturowej i konfesyjnej specyfiki prawosławia, poprzez, jak to określa Autorka, mechanizmy „transferu i adaptacji”. Podkreślić trzeba, że postrzega ona to zjawisko w szerokim kontekście, jako przykład syntezy wynikającej z zetknięcia się (spotkania) kulturowych tradycji zachodniej i wschodniej Europy.

Najbardziej jaskrawym przykładem może być, powołane do życia przez metropolitę Piotra Mohyłę w roku 1632, prawosławne kolegium kijowskie, przekształcone na mocy ugody hadziackiej w Akademię Kijowsko-Mohylańską. Funkcjonowała ona także po włączeniu Kijowa do Rosji, a zakończyła oficjalnie swą działalność w roku 1817, kiedy to została przekształcona w Kijowską Akademię Duchowną. Akademia Kijowsko-Mohylańska jest najbardziej znanym, ale nie jedynym przykładem atrakcyjności dla prawosławia, jezuickiego, opartego na „Ratio Studiorum” modelu kolegium. Na przełomie XVII i XVIII wieku na ziemiach ukraińskich wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego utworzono trzy kolejne tego typu placówki: w Czernihowie (1700 r.), Charkowie (1726 r.) i Perejesławiu (1738 r.). Te właśnie jednostki uczyniła Autorka przedmiotem swych badań i analiz. Co ciekawe, przejęły one nie tylko jezuickie formy organizacyjne, ale, jako jedyne w całym państwie rosyjskim, używały oficjalnie także nazwy „kolegium prawosławne”. Kres ich istnieniu w takiej postaci położyły reformy oświatowe w Imperium Rosyjskim z 1808 roku.

Swoje ustalenia oparła Autorka na imponującej bazie źródłowej. Wykorzystała bogaty zestaw źródeł drukowanych, szczególnie o charakterze normatywnym oraz szereg mniejszych, często trudno dostępnych wydawnictw XIX-wiecznych. Podstawą jednak jej dociekań są rękopiśmienne zasoby piętnastu archiwów, bibliotek naukowych i muzeów współczesnej Ukrainy i Rosji. Najwięcej materiału dostarczyły jej zbiory Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie (z którego wykorzystywała aż trzynaście zespołów), Narodowej Biblioteki Ukrainy im. Wernadskiego, a także m. in. Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu,

Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, archiwów obwodowych w Czernihowie, Charkowie, Kursku, Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie. Podkreślić należy, że wiele źródeł archiwalnych po raz pierwszy wprowadziła ona do obiegu naukowego w prezentowanej pracy.

Rozdział pierwszy monografii ma charakter wprowadzający. Zestawiła i porównała w nim Autorka główne nurty i tendencje w rozwoju myśli i praktyki oświatowej charakterystyczne dla Europy Zachodniej, Centralnej i Wschodniej w XVII – pierwszej połowie XVIII wieku, próbując wskazać różnice, podobieństwa, wzajemne inspiracje, czy zapożyczenia.

Rozdziały kolejne poświęcone są analizie różnych aspektów funkcjonowania kolegiów prawosławnych. Zaczyna Autorka tę część od bardzo obszernego, wnikliwego i dogłębnego przedstawienia programów nauczania, treści nauczanych przedmiotów, wykorzystywanych podręczników i metod nauczania. Prowadzi ją to do wniosku, że kolegia prawosławne wpisywały się w model i tradycje europejskich szkół typu humanistycznego z naciskiem na przedmioty humanistyczno-filologiczne. Oprócz edukacyjnych, ukazuje także wychowawcze aspekty nauki w kolegiach prawosławnych, konfrontując teoretyczne założenia z praktyką dnia codziennego. W tym aspekcie także daje się zauważyć, podobne jak w przypadku europejskich szkół typu humanistycznego, silne powiązanie celów edukacyjnych z wychowaniem religijno-moralnym. W tym wypadku oczywiście zgodnym z tradycjami i dogmatami kościoła prawosławnego.

Kolejny rozdział jest próbą ukazania zbiorowego portretu zarówno społeczności uczniów, jak i wykładowców kolegiów prawosławnych. Jeśli chodzi o tych pierwszych, Autorka stara się ukazać strukturę społeczną społeczności uczniowskiej, warunki socjalno-bytowe, możliwe drogi kariery po ukończeniu kolegium. Wart podkreślenia jest fakt, że choć kolegia otwarte były dla wszystkich stanów, da się wyraźnie zauważyć dominację uczniów „duchownych” (dzieci duchownych prawosławnych). Spośród „świeckich” największy odsetek stanowili zaś potomkowie rodów kozackich, szczególnie kozackiej starszyny. Autorce udało się także zestawić bazę danych obejmującą 255 wykładowców kolegiów prawosławnych. Analizując ich pochodzenie społeczne, aktywność naukową, ścieżki kariery, itp., kreśli trzy podstawowe typy wykładowcy badanych kolegiów prawosławnych. Pierwszy z nich to „mnich, zakonnik”, który zwykle wiązał się na dłużej ze szkołą i wykładał w niej wiele lat. Drugi to „wczorajszy student”, świeży absolwent, który po kilku latach pracy zwykle porzucał ją dla kariery duchownej. Trzeci wreszcie to „wykładowca profesjonalista”, specjalista w swojej dziedzinie, który zazwyczaj był dość mobilny i oprócz kolegium wykładał także w innych placówkach oświatowych, bądź na stałe przenosił się do innej szkoły.

Nadmienić w tym miejscu należy, że całą wzmiankowaną ogromnie wartościową i bogatą informacyjnie bazę danych, dostarczającą wiadomości m. in. na temat lat życia, pochodzenia społecznego, narodowego, wykształcenia, miejsc pracy, itp., poszczególnych wykładowców, zamieściła Autorka w aneksie (dodatku).

W rozdziale trzecim przedstawiono wzajemne relacje między kolegiami, a lokalnymi społecznościami. Autorka skutecznie obala w nim mit o hermetyczności, zamknięciu kolegiów prawosławnych na otaczające środowisko. Przeciwnie, pokazuje, że stały się one w ciągu XVIII wieku integralną częścią życia kulturalnego swoich miast czy regionów. Mieszkańcy miasta bywali gośćmi szkolnych świąt, uroczystości, dysput. Z kolei uczniowie i wykładowcy uświetniali swą obecnością, a przede wszystkim ora-

torskimi, czy wokalnymi popisami wydarzenia ważne w życiu miasta.

Ostatni rozdział poświęca Autorka na omówienie schyłkowego okresu istnienia kolegiów prawosławnych. Na koniec XVIII i początek XIX wieku przypadają w Imperium Rosyjskim próby wprowadzenia reform oświatowych w duchu oświecenia. Szczególnie dużym naciskom poddawane było szkolnictwo o charakterze religijnym. Zwieńczeniem tych zabiegów, była wprowadzona w roku 1808 reforma duchownych zakładów naukowych wprowadzająca jednolity system szkolnictwa duchownego. Nie było już w nim miejsca na specyfikę i odmienności. Kolegia prawosławne w swej dotychczasowej postaci przestały istnieć.

Całość pracy uzupełniają: bibliografia, bardzo ciekawe i cenne informacyjnie aneksy, o których była już mowa oraz indeks osobowy.

Z całą pewnością mamy do czynienia z pracą ważną, nowatorską, o dużym rozmachu teoretycznym i metodologicznym, wnoszącą nowe elementy do wiedzy o kulturze i oświacie ziem ukraińskich, czy szerzej Europy Wschodniej oraz mechanizmach intelektualnej i kulturowej dyfuzji i syntezy, transferu i adaptacji „na skrzyżowaniu kultur, tradycji i epok”.

Jerzy Ternes (UMCS)